

УДК 911.3

СИМОНЕНКО А.М.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСВІТНЬОГО КОМПЛЕКСУ ОБЛАСНОГО РЕГІОНУ (ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД)

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіта займає провідне місце в стратегії державної політики щодо суспільного розвитку багатьох країн світу й України зокрема. У цьому зв'язку важливого значення набувають дослідження сфери освіти.

На сьогоднішній день актуальним науковим завданням суспільно-географічних досліджень виступає вдосконалення і поглиблення вихідних теоретико-методологічних засад дослідження регіонального освітнього комплексу (РОК); уточнення змісту і обсягу понятійно-термінологічного апарату; визначення принципів дослідження процесів, що відбуваються в сфері освіти, факторів і умов, що на них впливають; розширення науково-методологічних підходів до системного дослідження освітнього комплексу обласного регіону.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблемам розробки теоретико-методологічних засад формування і функціонування регіонального освітнього комплексу присвячений ряд публікацій Б. Данилишина, М. Коноха, В. Куценко, Т. Мельниченко, М. Пістуна, В. Стецького, О. Топчієва, Н. Флінта,

О. Шаблія та ін. Разом з тим, на нашу думку, багато питань теоретико-методологічного характеру залишаються невирішеними і потребують доопрацювання.

Особливої уваги заслуговують питання систематизації та поглиблення теоретичних і методичних основ суспільно-географічного дослідження регіонального ОК, обґрунтування алгоритму дослідження освітнього комплексу на рівні регіону.

Метою даного дослідження є аналіз та поглиблення теоретико-методологічних основ суспільно-географічного вивчення освітнього комплексу адміністративної області.

У відповідності з поставленою метою вирішувались такі завдання: систематизація вихідних теоретико-методологічних засад дослідження регіонального освітнього комплексу; визначення принципів, концепцій і методів суспільно-географічного вивчення сфери освіти; дослідження умов і факторів, які впливають на формування регіонального ОК; розширення науково-методологічних підходів до системного дослідження регіонального ОК адміністративної області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільно-географічні дослідження необхідно проводити на матеріалах системи функціонально тісно пов'язаних з різним цільовим призначенням закладів освіти, галузевої науки, спеціалізованого виробництва, установ обслуговування та управління освітою в адміністративній області. Науковий підхід до проведення таких досліджень передбачає вивчення і аналіз компонентної, територіальної та організаційно-управлінської структури регіонального освітнього комплексу.

У процесі дослідження регіонального ОК доцільно використовувати інформаційну базу даних, що представлена Державними регіональними статистичними службами, а саме: районними і міськими відділами та обласними управліннями Державного комітету статистики України. Наявні в галузі освіти статистичні дані дозволяють скласти загальне уявлення про кількісні аспекти її діяльності та відображають:

- інфраструктурний потенціал галузі (розподіл навчальних закладів за формою навчання, формою власності, відомчою приналежністю, типами навчальних закладів, ступенями освіти тощо);

- контингент (кількість учнів у різних типах навчальних закладів, охоплення дітей освітою, розподіл учнів за віком, змінність навчання, середня наповнюваність класів та інші показники);

- викладацький склад (кількість учителів і викладачів, їх кваліфікаційні характеристики) [1, 2].

Така інформація є основою для подальшого аналізу особливостей компонентної структури і територіальної організації мережі навчальних закладів, зокрема, обчислення середнього радіусу доступності й забезпеченості населених пунктів освітніми об'єктами тощо.

Методичні основи вивчення регіонального освітнього комплексу передбачають дослідження у декілька етапів, починаючи від розробки теоретико-методичних основ, аналізу умов та факторів формування і функціонування, до синтезу отриманих результатів і вивчення територіальної організації регіонального ОК.

На першому етапі визначаються складові комплексу як єдиної цілісності

шляхом вивчення компонентної структури РОК та її елементів, а також зв'язків між ними. Досліджуються та аналізуються умови і фактори територіальної організації регіонального освітнього комплексу з метою виявлення внутрішньорегіональних особливостей формування і функціонування ОК, закономірностей розвитку елементів регіонального ОК на конкретній території. *На другому етапі* проводиться структурний аналіз територіальної організації регіонального ОК. *На третьому етапі* розробляються основні напрями оптимізації розвитку і удосконалення функціонування компонентної, територіальної та організаційно-управлінської структур.

Оцінка факторів, які впливають на характер формування і розвитку територіальної освітньої системи, як правило, передуює дослідженню системи закладів освіти і обслуговуючої їх інфраструктури.

Серед факторів формування та розміщення ОК, залежно від походження та соціально-економічного змісту, можна виділити наступні: 1) соціально-демографічні (чисельність населення, статеві-вікова структура, міграційні процеси, освітній рівень населення, установи охорони здоров'я, підприємства торгівлі); 2) економіко-географічні (рівень та темпи розвитку господарського комплексу території, транспортні зв'язки, географічне положення регіону); 3) історичні (національні традиції, особливості розвитку даного регіону в різні історичні періоди); 4) природно-географічні (особливості клімату, природних умов, рекреаційні умови) тощо.

Однією з основних умов успішного функціонування освітнього комплексу є належне матеріально-технічне забезпечення, тобто сукупність всіх засобів, які залучаються до освітнього процесу, проведення науково-дослідної роботи, забезпечення нормальних побутових умов учнів, студентів і професорсько-викладацького складу [4].

На нашу думку, соціально-демографічний фактор є визначальним при формуванні і функціонуванні ОК. Він характеризує сучасні потреби населення в освітніх закладах певного профілю, за видами і мовою навчання тощо. За допомогою цього фактора можна проаналізувати відповідність надання освітніх послуг потребам населення, виявити попит населення на конкретні види й обсяги освітніх послуг.

Дослідження факторів дає змогу підійти до поглибленого вивчення таких основних аспектів системи освітнього комплексу адміністративної області: дослідження факторів як основних чинників формування і функціонування РОК; вивчення компонентної структури РОК, визначення її місця у складі Національного господарського комплексу країни; вивчення особливостей територіальної організації РОК; всебічний аналіз схеми розміщення навчальних закладів у межах області та визначення найбільш обґрунтованих напрямків внутрішньорегіонального удосконалення їх функціонування.

Однією з особливостей теоретико-методологічного дослідження є можливість отримання знань за допомогою наукових підходів і методів вивчення.

Одним з засобів дослідження регіонального ОК є метод історичності. Відповідно до нього всі суспільно-географічні явища і процеси розглядаються в динаміці, тобто досліджуються відмінності рівнів розвитку РОК у різні історичні періоди. Цей метод включає різноманітні прийоми, в тому числі історичну періодизацію і деталізацію.

Метод системного підходу передбачає розгляд окремих сторін і явищ

дійсності в якості цілісних системних утворень, які володіють своїми специфічними законами формування, організації, функціонування і розвитку. Ці закони відображають внутрішні зв'язки і взаємозалежності, які встановлюються між підсистемними елементами і компонентами системи, яка обумовлює виникнення спільних рис і особливостей цілісної органічної єдності, які не притаманні її окремим елементам. Системний підхід охоплює аналіз та синтез. У даному випадку об'єктом системного аналізу виступає регіональний освітній комплекс як складова Національного господарського комплексу країни. Таким чином, застосування методу системного підходу дозволить розглянути об'єкт дослідження на різних ієрархічних рівнях з урахуванням основних ланок його компонентної структури.

Вивчаючи питання територіальної організації регіонального ОК, необхідно застосувати порівняльний метод. З його допомогою можливо проаналізувати відмінності РОК у сільських і міських населених пунктах, адміністративних районах, а також дослідити причини їх нерівномірного розвитку [3, 5].

В процесі дослідження динаміки і рівня розвитку освіти населення регіонального ОК необхідно використовувати метод узагальнення даних (графіки динаміки рівнів освіти населення за даними переписів населення, розподілу населення, що має освіту, за віком і статтю). Для відображення індексу рівня освіти населення регіону необхідно застосувати зіркові діаграми. Слід розрахувати індекси гендерних відмін рівня освіти населення в регіоні як співвідношення жінок, охоплених певним видом освіти, до чоловіків, охоплених тим же видом освіти. Рівень освіти населення можна характеризувати за допомогою показників кількості осіб, що мають (повну, базову, неповну) вищу освіту та (повну, базову, початкову) середню освіту у розрахунку на 1000 осіб. Значення цього показника певною мірою дає уявлення про грамотність населення.

Важливо застосувати в процесі дослідження індекси рівня освіти населення, які слід розрахувати як співвідношення населення з вищою і середньою освітою у розрахунку на 1000 населення.

Дослідження факторів впливу на формування і функціонування регіонального ОК доцільно провести за допомогою багатокомпонентного факторного аналізу з використанням ЕОМ (пакету програм Statistica'99 Edition Kernel Release 5.5 Statsoft, Inc.).

В процесі факторного аналізу сукупність показників доцільно звести до найсуттєвіших, за допомогою яких можна надати характеристику впливу визначеного чинника шляхом розрахунку множинної кореляції між цими показниками. Кореляційна матриця є базовою умовою факторного аналізу. На завершальному етапі цього аналізу треба знайти значення комплексних показників, що характеризують вплив чинників на територіальну організацію ОК.

З метою формування відносно відокремлених один від одного груп однорідних об'єктів (кластерів), у процесі дослідження доцільно застосувати кластерний аналіз. За допомогою цього багатомірного статистичного методу можна здійснити типізацію районів за характером прояву демографічних процесів, виділити кластери районів регіону за такими економічними показниками як грошові доходи і витрати населення та заробітна плата працівників тощо.

На основі аналізу сукупності дії визначених в результаті факторного аналізу показників, можна охарактеризувати вплив системи факторів на

територіальну організацію регіонального ОК.

На основі виявлення подібності впливу факторів на розвиток територіальної організації РОК необхідно провести типізацію адміністративних районів освітньої системи області за рівнем розвитку освітньої сфери. Потім доцільно проаналізувати освітній потенціал районів. Якщо типи районів з різним рівнем розвитку ОК та освітній потенціал районів корелюються, то виділені зв'язки є типовими в регіональному ОК адміністративної області.

Рівень розвитку ОК у регіоні певною мірою кількісно можна відобразити за допомогою коефіцієнта (індексу) локалізації освіти, який можна розраховувати за формулою:

$$K_{ло} = X_i / X_j : U_i / U_j,$$

де X_i – кількість осіб, що відвідують (дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні, вищі) навчальні заклади в i -ому регіоні; X_j – кількість осіб, що відвідують (дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні, вищі) НЗ у країні; U_i – чисельність населення в i -ому регіоні; U_j – чисельність населення країни.

Оскільки в адміністративних районах області спостерігаються територіальні відміни розвитку різних видів освіти, розраховуються регіональні часткові коефіцієнти локалізації освіти в районах – окремо для дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної і вищої освіти. Тоді інтегральний коефіцієнт локалізації освіти ($K_{ЛО}$) в регіоні матиме вигляд:

$$K_{ЛО} = (K_{Л1} + K_{Л2} + K_{Л3} + K_{Л4} + K_{Л5}) / 5,$$

де $K_{Л1}$ – коефіцієнт локалізації дошкільної освіти в регіоні; $K_{Л2}$ – коефіцієнт локалізації загальної середньої освіти в регіоні; $K_{Л3}$ – коефіцієнт локалізації професійно-технічної освіти в регіоні; $K_{Л4}$ – коефіцієнт локалізації вищої освіти I-II р. а. в регіоні; $K_{Л5}$ – коефіцієнт локалізації вищої освіти III-IV р. а. в регіоні.

На підставі використання такої методики можна провести комплексну оцінку рівнів розвитку РОК і зіставити отримані результати з рівнями економічного і людського розвитку районів.

За допомогою методу ранжування та описово- і порівняльно-географічного методів аналізується рівень збалансованості економічного, людського розвитку і рівень розвитку освіти населення в районах. Таке зіставлення є необхідним для розуміння ступеню зв'язності системи факторів і сучасної територіальної організації регіонального освітнього комплексу.

Після проведення типізації регіонів за рівнем розвитку ОК розраховується освітній потенціал території.

Як правило, потенціал явища обчислюється за формулою:

$$V_j = P_j + \sum_{i=1}^n \frac{P_i}{D_{ij}},$$

де P_j – значення явища j -го ($j = 1, 2, \dots, n$) поселення, потенціал якого визначається; P_i – значення явища i -го ($i = 1, 2, \dots, n$) поселення; D_{ij} – відстань від i -го до j -го поселення.

З метою дослідження відповідності розміщення вищих навчальних закладів до потреб населення і господарства в районах РОК доцільно застосувати коефіцієнт нерівномірності розміщення НЗ (КНР). КНР слід розрахувати як різницю між рангом регіону за чисельністю студентів у вищих НЗ і рангом

регіону за густотою населення в країні. Тоді формула розрахунку КНР вищих НЗ матиме вигляд:

$$KHP = |X_i - U_i|,$$

де X_i – це ранг i -ого регіону за чисельністю студентів у вищих НЗ; U_i – ранг i -ого регіону за густотою населення.

Відповідно, чим менше значення КНР вищих НЗ ми отримаємо, тим тісніший зв'язок між густотою населення і розміщенням вищих НЗ.

Для прогнозування розвитку територіальної організації РОК адміністративної області необхідно застосовувати метод екстраполяції даних. Оскільки будь-який прогноз розробляється з певною часткою ймовірності, варто запропонувати мінімально два сценарії розвитку територіальної організації ОК – оптимістичний сценарій розробляється на основі застосування ступеневого тренду екстраполяції даних, песимістичний – на основі логарифмічного тренду.

Поєднання вищезазначених методів, підходів, засобів пізнання складає методичну основу наукового дослідження. Застосування сукупності методик дає можливість провести інвентаризацію і систематизацію досліджуваного матеріалу, дати пояснення досліджуваного явища в статистиці і динаміці, розробити конструктивні рекомендації щодо оптимізації внутрішньорегіонального розміщення освітніх закладів обласного регіону та удосконалення процесів організації і управління суспільно-географічними процесами в контексті нашого дослідження.

Висновки. Суспільно-географічний аналіз регіонального освітнього комплексу передбачає дослідження у декілька етапів, починаючи від розробки теоретико-методичних основ, аналізу умов та факторів формування і функціонування, до синтезу отриманих результатів і вивчення територіальної організації регіонального ОК.

Для системи соціально-демографічних, економіко-географічних, історичних та природно-географічних факторів визначає сучасні риси територіальної організації ОК обласного регіону. Це формування системи територіальної організації ОК залежно від рівня розвитку і розміщення продуктивних сил та від особливостей систем розселення населення. Тому оцінка факторів, які впливають на характер формування і розвитку територіальної освітньої системи, як правило, передують дослідженню системи закладів освіти і обслуговуючої їх інфраструктури.

Однією з особливостей теоретико-методологічного дослідження є можливість отримання знань за допомогою наукових підходів і методів вивчення.

Засобами дослідження регіонального ОК є методи: історичності, системного підходу, порівняльний метод, статистичний метод, метод ранжування, метод узагальнення даних, метод екстраполяції даних тощо.

Зокрема, для дослідження територіальної структури необхідно обчислити наступні показники: індекси гендерних відмін рівня освіти, індекси рівня освіти населення, регіональні часткові коефіцієнти локалізації освіти в районах – окремо для дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної і вищої освіти, освітній потенціал території, коефіцієнт нерівномірності розміщення навчальних закладів тощо.

Використання системи змістовних і формальних методів у процесі дослідження дозволить всебічно дослідити ОК обласного регіону з позицій його територіальної організації.

Наведена система методів розкриває основні принципові моменти досліджень РОК. Детальне їх застосування сприяє проведенню досліджень і отриманню науково обґрунтованих результатів.

1. Данилишин Б.М. Сфера та ринок послуг у контексті соціальної модифікації суспільства / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. - К.: ЗАТ "Нічлава", 2005. – 328 с. 2. Куценко В.І. Гуманітарна сфера: питання теорії і практики / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України - К.: Науковий світ, 2002. – 456 с. 3. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник / Міжнар. фонд "Відродження". - К.: Вища школа, 1996. - 231с. 4. Стецький В.В. Освітній комплекс Львівської області: соціально- і економіко-географічні дослідження. - Львів, 1998. – 113 с. 5. Шаблій О.І. Математичні методи в соціально-економічній географії: Навч. видання. – Львів: Світ, 1994. – 304 с.

The theoretical-methodological approaches of socially-geographical studying of an educational complex are explored; methods and methodical principles concerning research of EC administrative region are systematized.